

תשעה באב בהלכה ובמחשבה

הרב ארי ברמן

I. חרבן בית ראשון ושני

1) ירמיהו פרק נב

(יב) ובחדש החמישי בעשור לחדש היא שנת תשע עשרה שנה למלך נבוכדראצר מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עמד לפני מלך בבל בירושלם: (יג) וישרף את בית יקוק ואת בית המלך ואת כל בתי ירושלם ואת כל בית הגדול שרף באש: (יד) ואת כל חמות ירושלם סביב נתצו כל חיל כשדים אשר את רב טבחים: (טו) ומדלות העם ואת יתר העם הנשארים בעיר ואת הנפלים אשר נפלו אל מלך בבל ואת יתר האמון הגלה נבוזראדן רב טבחים:

2) מלכים ב פרק כה

(ח) ובחדש החמישי בשבעה לחדש היא שנת תשע עשרה שנה למלך נבכדנאצר מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עמד לפני מלך בבל בירושלם: (ט) וישרף את בית יקוק ואת בית המלך ואת כל בתי ירושלם ואת כל בית גדול שרף באש: (י) ואת חומת ירושלם סביב נתצו כל חיל כשדים אשר רב טבחים: (יא) ואת יתר העם הנשארים בעיר ואת הנפלים אשר נפלו על המלך בבל ואת יתר ההמון הגלה נבוזראדן רב טבחים:

3) זכריה פרק ז

(א) ויהי בשנת ארבע לדריוש המלך היה דבר יקוק אל זכריה בארבעה לחדש התשעי בכסלו: (ב) וישלח בית אל שר אצר ורגם מלך ואנשיו לחלות את פני יקוק: (ג) לאמר אל הכהנים אשר לבית יקוק צבאות ואל הנביאים לאמר האבכה בחדש החמשי הנזר כאשר עשיתי זה כמה שנים:

4) Josephus, *The War of the Jews*, Book VI Chapter 4

1. AND now two of the legions had completed their banks on the eighth day of the month Lous [Ab]. Whereupon Titus gave orders that the battering rams should be brought, and set over against the western edifice of the inner temple; for before these were brought, the firmest of all the other engines had battered the wall for six days together without ceasing, without making any impression upon it; but the vast largeness and strong connexion of the stones were superior to that engine, and to the other battering rams also.

5. So Titus retired into the tower of Antonia, and resolved to storm the temple the next day, early in the morning, with his whole army, and to encamp round about the holy house. But as for that house, God had, for certain, long ago doomed it to the fire; and now that fatal day was come, according to the revolution of ages; it was the tenth day of the month Lous, [Ab.] upon which it was formerly burnt by the king of Babylon; although these flames took their rise from the Jews themselves, and were occasioned by them;

5) משנה מסכת תענית פרק ד משנה ו

חמשה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז וחמשה בתשעה באב בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ וחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר משנכנס אב ממעטין בשמחה:

6) תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף כא עמוד א

תנו רבנן, דברים שאבל אסור בהן: אסור במלאכה, וברחיצה, ובסיכה, ובתשמיש המטה, ובנעילת הסנדל, ואסור לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים, ולשנות במשנה, במדרש ובהלכות ובתלמוד ובאגדות. ואם היו רבים צריכין לו - אינו נמנע.

7) תלמוד בבלי מסכת תענית דף ל עמוד א

ת"ר כל מצות הנהגות באבל נוהגות בתשעה באב אסור באכילה ובשתיה, ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה ואסור לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים ולשנות במשנה בתלמוד ובמדרש ובהלכות ובאגדות

8) משנה מסכת תענית פרק א משנה ו

עברו אלו ולא נענו בית דין גוזרין שלש תעניות אחרות על הצבור אוכלין ושותין מבעוד יום ואסורין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה ונועלין את המרחצאות עברו אלו ולא נענו בית דין גוזרין עליהם עוד שבע שהן שלש עשרה תעניות על הצבור הרי אלו יתרות על הראשונות שבאלו מתרעין ונועלין את החנויות בשני מטין עם חשיכה ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת:

9) תלמוד בבלי מסכת תענית דף יב עמוד ב

אמר רב כהנא אמר רב: יחיד שקיבל עליו תענית אסור בנעילת הסנדל, חיישין שמא תענית צבור קיבל עליו. היכי ליעבד? אמר רבה בר רב שילא: לימא הכי למחר אהא לפניך בתענית יחיד. אמרו ליה רבנן לרב ששת: הא קא חזינן רבנן דמסיימי מסנייהו ואתו לבי תעניתא! איקפד, ואמר להו: דלמא מיכל נמי אכול אביי ורבא מעיילי כי מסיימי אפנתא. מרימר ומר זוטרא מחלפי דימינא לשמאלא ודשמאלא לימינא. רבנן דבי רב אשי נפקי כי אורחיהו. סברי כי הא דאמר שמואל: אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד.

10) תלמוד בבלי מסכת תענית דף יג עמוד א

אמר רפרם בר פפא אמר רב חסדא: כל שהוא משום אבל, כגון תשעה באב ואבל - אסור בין בחמין בין בצונן. כל שהוא משום תענוג, כגון תענית צבור - בחמין אסור, בצונן מותר. אמר רב אידי בר אבין: אף אנן נמי תנינא: ונועלין את המרחצאות. אמר ליה אבבי: ואי בצונן אסור, סוכרין את הנהרות מבעי ליה למיתני? - אמר רב שישא בריה דרב אידי: אבא הכי קשיא ליה: מכדי תנן אסור ברחיצה, נועלין את המרחצאות למה ליה? אלא לאו שמע מינה: בחמין - אסור, בצונן - מותר. לימא מסייע ליה: כל חייבי טבילות טובלין כדרכן, בין בתשעה באב בין ביום הכפורים. במאי? אילימא בחמין - טבילה בחמין מי איכא? שאובין נינהו! אלא לאו - בצונן, וחייבי טבילות - אין, איניש אחרינא - לא. - אמר רב חנא בר קטינא: לא נצרכה אלא לחמי טבריא. - אי הכי, אימא סיפא: אמר רבי חנינא סגן הכהנים: כדי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה פעם אחת בשנה. ואי אמרת בצונן מותר - ירחץ בצונן! - אמר רב פפא: באתרא דלא שכיח צונן.

11) רבינו גרשום מסכת תענית דף יג עמוד א

אף אנן נמי תנינא דבתענית צבור אינו אסור אלא בחמין דקתני נועלין את המרחצאות אבל היכי איבעי ליה למיתני מי מצי למיתני סוכרין את הנהרות א"ר שישא בר אבא בר אידי בר אבין הכי קשיא ליה מכדי קתני אסורין ברחיצה דרחיצה משמע בחמין למה לי למתני נועלין את המרחצאות דמשמע נמי חמין לאו למימר דבחמין אסור ובצונן מותר והיינו דקאמר אף אנן נמי תנינא כרב חסדא דבתענית צבור בצונן מותר. נימא מסייע ליה לאבבי דשמעינן ליה דאמר תענית צבור אסור בין בחמין בין בצונן: לכולי עלמא לא הרי לך תשעה באב שהוא תענית צבור ודייקינן דאפי' בצונן אסור אמר רב חנא מהכא לא תסייעי לאבבי

דלא נצרכא הא דקתני טובלין כדרךן אלא לחמי טבריא דמצי למיטבל בהו והכי קאמר טובלין כדרךן בחמין אבל כ"ע לא אבל בצונן אפי' לכ"ע שרי:

12) תלמוד בבלי מסכת פסחים דף נד עמוד ב- דף נה עמוד א

אמר שמואל: אין תענית ציבור בבבל אלא תשעה באב בלבד. למימרא דסבר שמואל תשעה באב בין השמשות שלו אסור? והאמר שמואל: תשעה באב, בין השמשות שלו מותר! וכי תימא: קסבר שמואל כל תענית ציבור, בין השמשות שלו מותר והאנן תנן: אוכלין ושותין מבעוד יום. למעוטי מאי לאו למעוטי בין השמשות? לא למעוטי משחשיכה. נימא מסייע ליה: אין בין תשעה באב ליום הכיפורים אלא שזה ספיקו אסור וזה ספיקו מותר. מאי ספיקו מותר - לאו בין השמשות? - לא - כדאמר רב שישא בריה דרב אידי: לקביעא דירחא, הכא נמי: לקביעא דירחא. דרש רבא: עוברות ומניקות מתענות ומשלימות בו, כדרך שמתענות ומשלימות ביום הכיפורים, ובין השמשות שלו אסור. וכן אמרו משמיה דרבי יוחנן. ומי אמר רבי יוחנן הכי? והאמר רבי יוחנן: תשעה באב אינו כתענית ציבור. מאי לאו - לבין השמשות? לא, למלאכה. - מלאכה? תנינא! מקום שנהגו לעשות מלאכה בתשעה באב - עושין, ובמקום שנהגו שלא לעשות - אין עושין. ואפילו רבן שמעון בן גמליאל לא אמר אלא דכי יתיב ולא עביד לא מיחזי כיוהרא. אבל מיסר - לא אסר! אלא מאי אינו כתענית ציבור - לתפילת נעילה, - והאמר רבי יוחנן: ולואי שיתפלל אדם והולך כל היום כולו! - התם חובה, הכא רשות. ואיבעית אימא: מאי אינו כתענית ציבור - לעשרים וארבעה. רב פפא אמר: מאי אינו כתענית ציבור - אינו כראשונות, אלא כאחרונות, ואסורה. מיתיבי: אין בין תשעה באב ליום הכיפורים אלא שזה ספיקו אסור וזה ספיקו מותר. מאי ספיקו מותר - לאו בין השמשות שלו? - אמר רב שישא בריה דרב אידי: לא, לקביעא דירחא. הא לכל דברים - זה וזה שוין. מסייע לרבי אלעזר, דאמר רבי אלעזר: אסור לו לאדם שיושיט אצבעו במים בתשעה באב, כדרך שאסור להושיט אצבעו ביום הכיפורים. מיתיבי: אין בין תשעה באב לתענית ציבור אלא שזה אסור בעשיית מלאכה, וזה מותר בעשיית מלאכה במקום שנהגו. הא לכל דבריהם - זה וזה שוין. ואילו גבי תענית ציבור תניא: כשאמרו אסור ברחיצה - לא אמרו אלא כל גופן, אבל פניו ידיו ורגליו - לא! - אמר רב פפא: תנא קולי קולי קתני.

13) תלמוד בבלי מסכת יבמות מג. - מג:

חוץ מן האלמנה וכו':

אמר רב חסדא ק"ו ומה במקום שאסור לכבס מותר ליארס מקום שמותר לכבס אינו דין שמותר ליארס מאי היא דתנן 'שבת שחל תשעה באב בתוכה אסור לספר ולכבס ובחמישי מותר מפני כבוד השבת ותניא לקודם הזמן הזה העם ממעטין בעסקיהם מלישא ומליתן מלבנות ולנטוע זמארסין אבל לא כונסין ואין עושין סעודת אירוסין כי תניא ההיא קודם דקודם (תניא) אמר רבא וקודם דקודם נמי ק"ו ומה במקום שאסור לישא וליתן מותר ליארס מקום שמותר לישא וליתן אינו דין שמותר ליארס לא תימא דרבי יוסי אומר כל הנשים יתארסו אלא אימא כל הנשים ינשאו..... אלא תנאי היא דתניא מראש חדש ועד התענית העם ממעטין מעסקיהן מלישא ומליתן מלבנות ולנטוע ומליארס ומלישא שבת שחל תשעה באב בתוכה אסור לספר ולכבס (ואסור ליארס) וי"א כל החדש אסור מתקיף לה רב אשי ממאי דליארס ליארס ממש דלמא למיעבד סעודת אירוסין הוא דאסור הא ליארס שפיר דמי אי הכי מלישא לינשא נמי למיעבד סעודת נשואין הוא דאסור הא לישא שפיר דמי הכי השתא בשלמא נשואין בלא סעודה איכא שמחה אלא אירוסין בלא סעודה מי איכא שמחה אלא אמר רב אשי שאני אבילות חדשה מאבילות ישנה ושאני אבילות דרבים מאבילות דיחיד:

14) תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף ס עמוד ב

ת"ר: כשחרב הבית בשניה, רבו פרושין בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין. נטפל להן ר' יהושע, אמר להן: בני, מפני מה אי אתם אוכלין בשר ואין אתם שותין יין? אמרו לו: נאכל בשר שממנו מקריבין על גבי מזבח, ועכשיו בטל? נשתה יין שמנסכין על גבי המזבח, ועכשיו בטל? אמר להם: א"כ, לחם לא נאכל, שכבר בטלו מנחות! אפשר בפירות. פירות לא נאכל, שכבר בטלו בכורים! אפשר בפירות אחרים. מים לא נשתה, שכבר בטל ניסוך המים! שתקו. אמר להן: בני, בואו ואומר לכם: שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר - שכבר נגזרה גזרה, ולהתאבל יותר מדאי אי אפשר - שאין גוזרין גזירה על הצבור אא"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה, דכתיב: במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כולו, אלא כך אמרו חכמים: סד אדם את ביתו בסיד, ומשייר בו דבר מועט. וכמה? אמר רב יוסף: אמה על אמה. אמר רב חסדא: כנגד הפתח. עושה אדם כל צרכי סעודה, ומשייר דבר מועט. מאי היא? אמר רב פפא: כסא דהרסנא. עושה אשה כל תכשיטה, ומשיירת דבר מועט. מאי היא? אמר רב: בת צדעא, שנאמר: אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי וגו'. מאי על ראש שמחתי? אמר רב יצחק: זה אפר מקלה שבראש חתנים. א"ל רב פפא לאביי: היכא מנח לה? במקום תפילין, שנאמר: לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר

15) תלמוד בבלי מסכת מגילה דף ה עמוד א - עמוד ב

אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא: רבי ובקש לעקור תשעה באב, ולא הודו לו. אמר לפניו רבי אבא בר זבדא: רבי, לא כך היה מעשה. אלא: תשעה באב שחל להיות בשבת הוה, ודחינוהו לאחר השבת, ואמר רבי: הואיל ונדחה - ידחה, ולא הודו חכמים.

III. בימי הביניים

16) ספר אור זרוע ח"ב - הלכות תשעה באב סימן תטז

כתב רב עמרם גאון שביום ת"ב מתפללין סליחות וענינו כמו בשאר תעניות וכן מנהג בשתי ישיבות ומורי רבי אב"י העזרי נראה לו כמנהג דידן דכי היכא דאין בו תחנון וגם והוא רחום כשחל בחמישי בשבת משום דמיקרי מועד ה"נ לא מצלין סליחות.

17) מחזור ויטרי סימן תקכז ה"ל ז'

הקורא [בט' באב] אומ' ברוך דיין אמת, ויש שמניחין את התורה על הקרקע באצטלית שחורה, שנפלה עטרת ראשינו, וקורעין ומספדין כאדם שמתו מוטל לפניו, ויש שמשנין מקומם, ויש ששורדין מספסוליהן למטה, וכולם מתפלשין באפר, ואינם אומרי' שלום זה לזה כל הלילה וכל היום עד שישלמו העם קינותיהן, בשעת הקינות אסור לספר דבר ולצאת לחוץ, כדי שלא יפסיק לבו מן האבל וכל שכן לשוח עם הגוי:

18) רא"ש מסכת תענית פרק ד סימן לז

רבי יהודה מחייב בכפיית המטה ולא הודו לו חכמים דאין כופין כל עיקר. והוא הדין נמי שאינו חייב בעטיפת הראש. ואע"פ שהן מצות הנהגות באבל ותניא כל מצות הנהגות באבל נהגות בתשעה באב. ההיא לענין מצות לא תעשה הנהגות באבל תניא. אבל מצות עשה שבאבל כגון כפיית המטה ועטיפת הראש בהנך לא קא אמר. ואין צריך לומר בקריעה דליתא בכלל מצות הנהגות באבל כדאמר אבילות לחוד וקריעה לחוד. ומסתברא דחייב בתפילין אע"ג דהיא מצות לא תעשה כיון דבאבל גופיה לא מיתסר אלא ביום ראשון ולא חמיר תשעה באב משבעת ימי אבילות. וברייתא מצות הנהגות באבל כל שבעה קתני. ופירושי מפרש להו רחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה ולקרות בתורה. ותדע דהא מותר בעשיית מלאכה במקום שנהגו. דאבילות נמי כשאין לו מה יאכל עושה לאחר שלשה בצנעה בתוך ביתו. וכן בשאילת שלום משיב שכן באבילות לאחר שלשה ימים משיב שלום לכל אדם. ורבינו מאיר כתב ונראה דבתשעה באב אין להניח תפילין כמו ביום ראשון דאבל דאין יום מר יותר ממנו יום קבוע בכיה לדורות. ואפשר שדחק למצוא סמך למנהג אשכנז. אבל לכאורה נראה כמו שכתבתי למעלה ועוד כתב רבינו מאיר ז"ל אבל ציצית נהגו קדמונינו בכל ארץ אשכנז שלא להתעטף בציצית בתשעה באב ואסמכוה אקרא דכתיב (איכה ב) בצע אמרתו ואמרינן במדרש איכה בזע פורפרין דידיה. ואין מזה שום ראיה. ויש שאינם

רוצים לשנות המנהג וגם אינם רוצים להיות בלא ציצית ומתעטפין בטלית קטן תחת בגדיהם. גם נהגו שלא להדליק נרות בבית הכנסת בתשעה באב כי אם נר אחד לקרות לאורו איכה וקינות. ונראה זה מנהג כשר כדאמר באיכה רבתי שאמר הקב"ה למלאכי השרת בשעת חורבן הבית מלך בשר ודם כשהוא אבל מהו עושה אמרו לו מכבה את הפנסים שלו אמר להן אף אני אעשה כן שנאמר שמש וירח קדרו.

19) רמב"ם הלכות תעניות פרק ה

הלכה א: יש שם ימים שכל ישראל מתענים בהם מפני הצרות שאירעו בהן כדי לעורר הלבבות ולפתוח דרכי התשובה ויהיה זה זכרון למעשינו הרעים ומעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה עד שגרם להם ולנו אותן הצרות, שבזכרון דברים אלו נשוב להיטיב שנאמר ויקרא כ"ו+ והתודו את עונם ואת עון אבותם הלכה ז

תשעה באב לילו כיומו לכל דבר, ואין אוכלין אלא מבעוד יום, ובין השמשות שלו אסור כיום הכפורים .. הלכה ט

זו היא מדת כל העם שאינן יכולין לסבול יתר מדאי אבל חסידים הראשונים כך היתה מדתן ערב תשעה באב היו מביאין לו לאדם לבדו פת חרבה במלח ושורה במים ויושב בין תנור וכירים ואוכלה ושותה עליה קיתון של מים בדאגה ובשממון ובכיה כמי שמתו מוטל לפניו וכזה ראוי לחכמים לעשות או קרוב מזה ומימינו לא אכלנו ערב תשעה באב תבשיל אפילו תבשיל של עדשים אלא אם כן היה בשבת הלכה י

עוברות ומניקות מתענות ומשלימות בתשעה באב ואסור ברחיצה בין בחמין בין בצונן ואפילו להושיט אצבעו במים ואסור בסיכה של תענוג ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה כיום הכפורים ומקום שנהגו לעשות בו מלאכה עושין ומקום שנהגו שלא לעשות בו מלאכה אין עושין ובכל מקום תלמידי חכמים בטלין בו ואמרו חכמים שכל העושה בו מלאכה אינו רואה סימן ברכה לעולם. הלכה יא

תלמידי חכמים אין נותנין זה לזה שלום בתשעה באב אלא יושבים דוים ונאנחים כאבלים ואם נתן להם עם הארץ שלום מחזירים לו בשפה רפה וכובד ראש ואסור לקרות בתשעה באב בתורה או בנביאים או בכתובים ובמשנה ובהלכות ובתלמוד ובהגדות ואינו קורא אלא באיוב ובקינות ובדברים הרעים שבירמיהו, ותינוקות של בית רבן בטלין בו, ומקצת החכמים נוהגין שלא להניח בו תפילין בראש.